

УДК 502.34 + 504.064

**ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ЗАХИСТУ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА***Пашенцев О. І.*

Обґрунтовано необхідність подальшого удосконалення економічних підходів щодо вирішення проблеми зменшення негативного впливу суб'єктів господарювання на довкілля за рахунок впровадження інноваційної технології та просування екологічно чистої продукції при ринковому регулюванні захисту навколишнього середовища.

Ключові слова: *превентивний захист навколишнього середовища, екологічно чистий продукт*

Трансформаційні процеси в економіці України викликали глибокі соціально-економічні зміни, що призвело до зниження рівня технологічності виробництва і рівня життя населення, збільшення кількості невирішених екологічних проблем, що негативно відбилося на стані довкілля і здоров'ї населення. Накопичення негативних факторів і розвиток екологічних проблем змушує суспільство шукати шляхи раціонального співіснування людини та природи. Особлива увага приділяється розробці та реалізації діючих підходів захисту навколишнього середовища, де значне місце займають методи та засоби превентивного захисту. Це має, перш за все, велике економічне значення, тому що дозволяє не тільки визначити потенційну загрозу погіршення екологічної ситуації але й своєчасно провести комплекс природоохоронних заходів з покращення ситуації з застосуванням значно меншого об'єму коштів.

В Україні вивченню проблеми захисту навколишнього середовища присвячено багато публікацій, накопичено значний практичний досвід. У роботах вітчизняних вчених знайшло вирішення проблеми, які зв'язані з утилізацією відходів в контексті інноваційної моделі економічного розвитку [1], оцінкою ефективності охорони атмосферного повітря від викидів забруднюючих речовин підприємствами [3], розробкою заходів щодо захисту довкілля від паводків [4], захистом водного басейну від викидів підприємствами харчової промисловості [5], розробкою методів очищення стічних вод підприємств машинобудування [6]. Однак багатовекторність впливу суб'єктів господарювання на навколишнє середовище, недосконалість механізму управління та регулювання впливом на довкілля вимагають подальшого дослідження проблеми забезпечення охорони навколишнього середовища.

Метою цієї наукової статті є обґрунтування необхідності подальшого удосконалення економічних підходів щодо вирішення проблеми зменшення негативного впливу суб'єктів господарювання на довкілля. Для досягнення мети поставлені і вирішені завдання стосовно обґрунтування впровадження інноваційної технології та просування екологічно чистої продукції при ринковому регулюванні захисту навколишнього середовища.

В останні 3-5 років у вітчизняних і закордонних наукових виданнях ведеться дискусія про доцільність застосування системи природоохоронних податків при виробництві продукції. Так, американський економіст Р. Венейблс відзначає, що «основною перевагою використання природоохоронних податків є можливість вільного маневрування суб'єктів господарювання у визначенні тактики досягнення природоохоронних цілей, що забезпечує в кінцевому рахунку зниження природоохоронних витрат» [2, с.126]. Український вчений П.О. Шафраненко відзначає, що «природоохоронні податки повинні мати деякі інструменти для того, щоб здійснити деякі вчинки економічним суб'єктам, які мають статус стратегічних» [9, с.32]. Якщо прийняти цю точку зору, то це може привести до нездорової диференціації. Могутні та фінансово стійкі підприємства одержать можливість ще більше зміцнити своє фінансово-економічне становище, а інші - змушені шукати додаткові можливості для покриття податкових платежів. На погляд автора, податки на користування природними ресурсами доцільно стягувати, коли існує розходження між ціною, що встановлюється за користування природними ресурсами та їх ре-

альною вартістю для суспільства. У багатьох випадках екологічні витрати, економічний збиток не відбиваються в реальних ринкових цінах на продукцію, що вироблена. Податкова система у сфері екологічного регулювання може забезпечити досягнення природоохоронних цілей, що поставлені при істотно менших витратах у порівнянні з методом нормування. У цьому випадку досягненню економії ресурсів, які виділяються на охорону довкілля, буде сприяти та обставина, що суб'єкти господарювання з більшою собівартістю боротьби з забрудненням зволіють платити податки, а підприємства з низькою собівартістю – максимально знижувати рівень забруднення, щоб не платити податки. Однак, не володіючи достатнім резервом фінансових ресурсів для проведення реконструкції технологічної лінії, очисного обладнання та не маючи можливості залучити інвестиції, такі суб'єкти можуть значно скоротити виробництво продукції. Якщо ж ставиться питання поліпшення якості довкілля, то цього можна домогтися (у випадку застосування податків) при зниженні загальних витрат. Однак, якщо ставиться завдання збору коштів та їхнього подальшого спрямування на рішення екологічних проблем, то доцільно, на погляд автора, використовувати потоварний податок. У цьому випадку здійснюється розподіл податкового тягаря між виробником і споживачем при його фіксованій величині на виробництво одиниці продукції, яка стягується з виробника. Тоді розмір граничних витрат підприємства буде збільшуватися на розмір податкової ставки. Хоча податок виплачується виробником, частина податкового тягаря буде перекладатися на споживача. В результаті у виробника залишається можливість вирішувати свої економічні завдання за рахунок екологічних. У цьому зв'язку доцільно привести точку зору шведського економіста У. Фредріксона, який відзначає, що «податки можуть виглядати найпростішим засобом регулювання якості навколишнього середовища, але на практиці вони не завжди досягають істотного скорочення природоохоронних витрат і не гарантують досягнення заданого стану довкілля» [7,с.9]. Німецький економіст К. Шааф відзначає, що «оподатковування виробництва чи споживання не є найефективнішим засобом регулювання у випадку, коли виробництво будь-якого продукту супроводжується екстернальними ефектами» [8,с.23].

Тому, приймаючи до уваги точку зору цих вчених можна відзначити, що з позиції превентивного захисту довкілля природоохоронні податки є недостатньо ефективними. Тому економічна складова превентивного захисту навколишнього середовища повинна включати до себе такі елементи, які можуть сприяти (на добровільній основі підприємств) зниженню негативного впливу суб'єктів господарювання на довкілля. У цьому зв'язку найбільш кращим може бути створення умов для впровадження інновацій і виробництва екологічно чистого продукту. Якщо виробництво продукції завдає шкоди навколишньому середовищу, то доцільно встановити податок не на продукт, а безпосередньо на зовнішній збиток, який наноситься підприємством. У цьому зв'язку пропонується ввести прямі платежі до бюджету, які кількісно зв'язані з розміром цього збитку. Тоді у підприємства з'являться стимули для впровадження екологічно чистих технологій. Якщо воно виробляє продукцію при відсутності оподаткування по «брудній», менш витратній технології, то обсяг виробництва складе Q^1 , а по чистій – Q^2 . У тому випадку, коли застосовується система оподатковування, обсяг виробництва по «брудній» технології складе Q_4 , а по чистій – Q_3 (рис.1.)

Це буде сприяти рішенням двох завдань. З одного боку, це приведе до скорочення викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище, а з іншого боку – забезпечить зростання виробництва екологічно чистої продукції. Це у свою чергу, буде сприяти формуванню ринку такої продукції в Україні, підвищенню конкурентоздатності українських підприємств, що дозволить їм зайняти визначену частку світового ринку екологічно чистої продукції, яка оцінюється у 600 млрд. дол. США.

Не менш привабливою виглядає можливість впровадження інновацій на підприємстві (рис.2) з точки зору превентивного захисту довкілля. Це дозволяє не тільки знизити витрати у відповідності з діючими стандартами, але і сприяє нарощуванню пропозиції на реалізацію квот на викиди забруднюючих речовин у випадку дії подібного ринку у країні. Припустимо, що у суб'єкта господарювання мається можливість використовувати дві технології: одна – із граничними витратами при існуючій технології (Z_1), а інша – при використанні нової технології (Z_2) (рис.2).

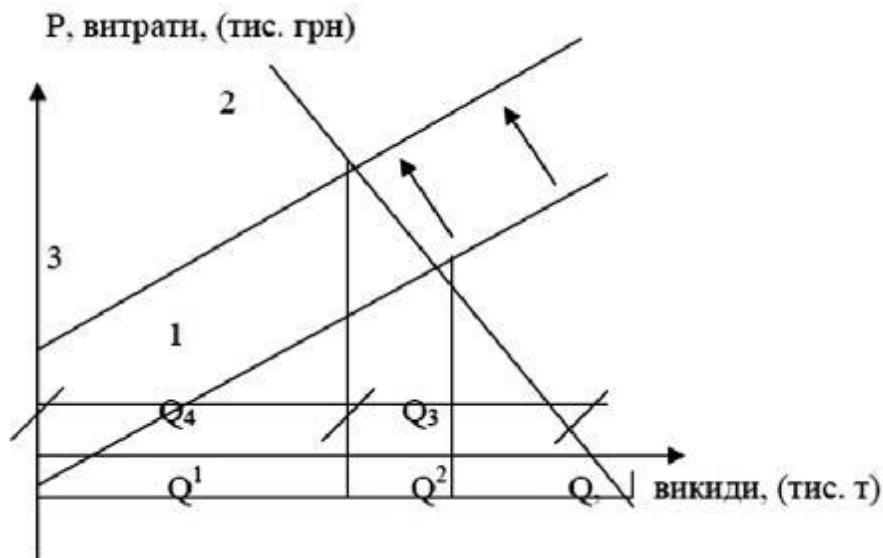

Рис. 1. Структурно-логічна схема просування екологічно чистої продукції

де 1 – граничні витрати виробництва продукції по «брудній» технології, 2 – граничні витрати виробництва продукції по «чистій» технології, 3 – граничні витрати виробництва продукції по «брудній» технології з урахуванням оподаткування.

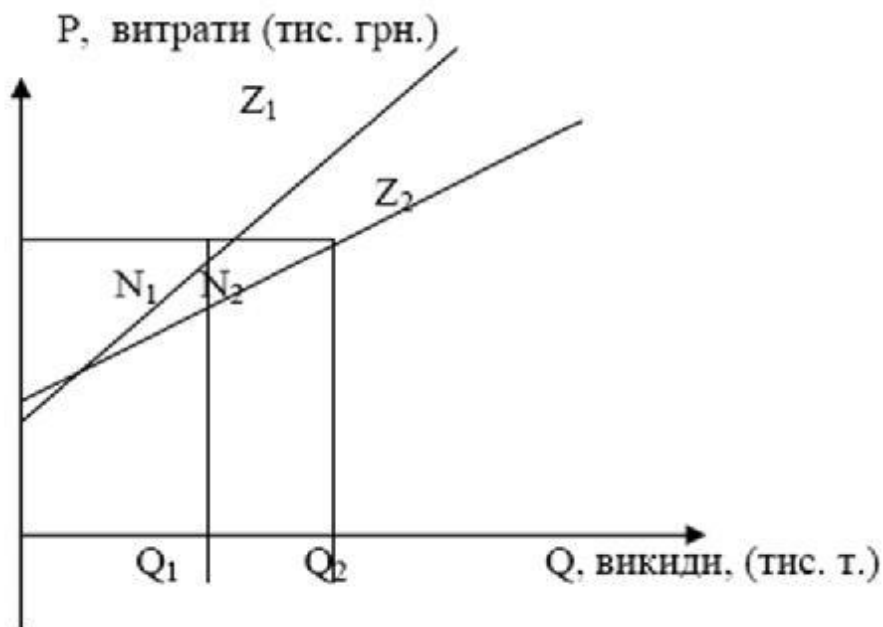

Рис. 2. Структурно-логічна схема впровадження інноваційної технології при ринковому регулюванні захисту навколишнього природного середовища

Нехай Q_1 – це деяка величина зниження викидів забруднюючих речовин при існуючій технології, але з урахуванням нормування викидів. Тоді використання нової технології приведе до зниження витрат за квотою на величину сектора N_1 . Якщо ввести ринкове регулювання та визначену ціну одиниці квоти на викиди забруднюючих речовин P , тоді вигода від впровадження нової технології складе суму секторів $N_1 + N_2$. Кількість квот, які можна запропонувати до продажу іншим підприємствам, складе $Q_2 - Q_1$. Тому інноваційна активність при ринковому регулюванні залежить від рівня ціни на квоту на викиди забруднюючих речовин.

На погляд автора, при впровадженні в Україні ринка купівлі-продажу прав на забруднення навколишнього середовища можливо використовувати деякі коригувальні коефіцієнти, які здатні поліпшити його якість. У цьому випадку розглянемо дію коефіцієнта. Припустимо, що встановлено правило, згідно якого підприємство при кожній операції з продажу права на забруднення довілля зобов'язано власними силами та за власні кошти зробити очищення деякої кількості забруднюючих речовин W . У свою чергу, покупець квоти має право здійснити викид в обсязі, рівному добутку $? \cdot W$. У цьому вираженні ?

– коригувальний коефіцієнт, який дозволяє не тільки знизити загальні природоохоронні витрати, але й поліпшити стан навколишнього середовища, тому що його значення менше одиниці. Тоді, якщо встановити максимальну межу (в %) для продавця на квоту на забруднення довкілля від кількості речовин, що додатково уловлюється, то поліпшення стану навколишнього середовища може бути визначено:

$$G = 100 - G_{\max}; \quad (3.18.)$$

де $G_{\max}$ – максимальний рівень реалізації права на забруднення навколишнього природного середовища, %.

Цей підхід дозволить змінювати коефіцієнт корегування у широкому діапазоні. При цьому держава одержує можливість впливати і на економіку підприємства-продавця, і на якість навколишнього середовища. Введення в дію максимального рівня (наприклад, 90%) означає поліпшення економічного становища продавця права на забруднення довкілля, але мінімальне поліпшення якості навколишнього середовища буде складати 10% (100-90) обсягу викидів, що уловлюються. При зниженні значення коригувального коефіцієнта буде спостерігатися поліпшення якості довкілля за рахунок росту знешкодження еквівалентного обсягу викидів забруднюючих речовин, що уловлюються. При цьому продавець прав одержить менше коштів з покупця в результаті зниження обсягу квоти, яка підлягає продажу. Необхідно відзначити, що до процесу купівлі-продажу прав на забруднення навколишнього середовища у підприємств може долучитись і держава. Надалі продаючи права, держава може забезпечити приплив додаткових коштів до бюджету і направляти їх на рішення першочергових завдань. Таким чином, впровадження ринку купівлі-продажу прав на забруднення довкілля можна розглядати і як інструмент поліпшення її стану, і як інструмент поповнення прибуткової частини бюджету країни.

ВИСНОВКИ

Приймаючи до уваги вище наведене можна відзначити, що розвиток і удосконалення ринкових відносин в Україні викликає необхідність подальшого розвитку ринкового підходу у регулюванні впливу підприємств на навколишнє середовище. У цьому випадку призначення ринку полягає у пошуку методу, який забезпечує раціональне використання асиміляційного потенціалу природного середовища. В основі цього методу повинен лежати економічний стимул ресурсозбереження, що було наочно доведено при просуванні екологічно чистої продукції, впровадженні інноваційної технології при ринковому регулюванні захисту навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близнюк О. І. Індустрія переробки та утилізації відходів у контексті інноваційної моделі економічного зростання / О.І. Близнюк, Н. Й. Конищева // Економіка промисловості. – 2002. – № 3. – С. 167–174.
2. Венейблс Р. Охрана окружающей среды в США / Рональд Венейблс; [пер. с англ. Н. Савельевой]. – М.: Инфра – М, 2010. – 289 с.
3. Громовой А. Е. Потенциал металлургических предприятий Украины. [моногр.] / А. Р. Громовой. – Донецк: МСН, 2011. – 241 с.
4. Йосип С. Т. Проблематика охорони навколишнього середовища України: [моногр.] / С. П. Йосип. – Львів: БГУ, 2012. – 249 с.
5. Карплюк Р. Е. Захист водного басейну від викидів підприємств харчової промисловості: [моногр.] / Р. П. Карплюк. – Харків : АСТ, 2009. – 211 с.
6. Манбуга П. О. Очистка стічних вод у процесі обробки металів: [моногр.] / П. А. Манбуга. – Донецьк. ВСТ, 2011. – 211 с.
7. Фредриксон У. Охрана окружающей среды в Швеции / Ульф Фредриксон: [пер. с англ. А. Андреева]. – СПб.: Питер, 2012. – 291 с.
8. Шаф К. Устойчивое развитие Германии / Карл Шаф: [пер. с немец. П. Постнова]. – СПб.: Питер, 2012. – 198 с.
9. Шафраненко П. О. Економічні інструменти охорони довкілля: [моногр.]. / П. О. Шафраненко. – К.: Либідь, 2009. – 201 с.